

KIADATLAN RÓMAIKORI ERAVISZKUS SÍREMLEKEK SZENTENDRÉRŐL.

(Adatok az eraviszkus szobrászművészethez.)

Az eraviszkus civitas területén ezideig a legtöbb bennszülött síremlék Szentendrén (*Ulcisia castra*) került napfényre. A törzsi központ helyén, a Szent Gellért-hegy déli lejtőjén elterült temetőből, valamint Óbudáról csak egy pár emléket ismerünk. Ennek oka, hogy fővárosunk területén még nem került elő olyan nagykiterjedésű késő-római temető, amelyben a Kr. u. I. század és II. századeleji temetők már ledőlt bennszülött sírköveit használták volna fel másodlagosan földbeásott sírládák oldalául és fedésükre, s így már a római korban föld alá kerülve könnyebben kerülhették volna el a középkori és újkori építkezések következtében pusztulásukat. A Dunapenteléről (Intercisa) ismeretes nagyobb-számú bennszülöttek által készített sírköveket is későrómai temető sírjaiban találták. Igen gyakori eset, hogy egyes magányosan előforduló sírládát is bennszülöttek sírköveiből állítottak össze (Zsámbék, Tétény, Csobánka, Esztergom, Csákerény, Pusztasomodor stb.)

Szentendrén csak egy esetben találtam bennszülött sírkövet, mely nem a késő-római temetőből került elő, hanem a római tábor késői átalakítása alkalmával a toronyba falazták be építőanyagként.¹

A szentendrei későrómai temetőből már eddig is sok bennszülött sírkő került elő, így ötöt hoz a Corpus,² és újabban is ismertettek jó egynehányat.³ A most bemutatásra kerülő sírköveket a *Solia* sírkő kivételével 1929-ben ástam fel a római tábor közvetlen szomszédságában, annak déli oldalán Reichert István telkén (Római sánc-utca, 1448. helyrajzi szám). A temető képét bemutattam a *Pannonia Sacra* c. dolgozatomban, s ismertettem a késő római ókeresztény jellegű temetkezési szokásokat is.⁴

A sírkövek közül az 1–5. számúakat a szentendrei városháza előcsarnokában állítottam fel, a hatodikat dr. Péchy Henrik ny. ezredesorvos szerezte meg és háza udvarán őrzi.

1. *Verodubena* síremléke. A későrómai temető XVI. számú sírjában másodlagos felhasználásban talált sírkő anyaga szentendrei durva trachit-andezit. A sírkő elő-oldala nyers kidolgozású és több mezőre oszlik. Magassága 214 cm, oldalai nem adnak egyenesvonalban húzódó élt s így szélessége változó, átlagban 75 cm, vastagsága 22 cm.

¹ V. ö. Arch. Ért. 52, 1940, 141, 119 kép.

² CIL III 3546. 10.576 = 3644. 10.577. 10.578 = 3645. 15.173.

³ *Kuzsinszky*, Bud. Rég. 7, 1900, 61 sk, 68, 69, 71, 72 számok; Arch. Ért. 43, 1929, 52 sk; *Nagy Lajos*, Arch. Ért. 44, 1930, 242 sk; u. az, Asztrális szimbólumok a pannoniai bennszülött lakosság síremlékein. Pannonia Könyvtár, 6, 1935; u. az, Arch. Ért. 52, 1940, 141.

⁴ Szent István Emlékkönyv I, 1938, 128 sk, 82 kép.

A sírkő felső részét bemélyített szabálytalan négyszögű fülkében női mellkép tölti ki. A fülke magassága 70 cm, szélessége fent 32, lent 46 cm. Előnézetben kapjuk a bennszülött nő ábrázolását. Haja két oldalra van fésülve s jellemző a fej befedése, mely egyszerű fátyolkendőből állott.⁵ Ez jellemző Kelet-Pannoniára.⁶ Teljesen azonos hajviselete van annak a nőnek is, akit egy zsámbéki sírkövön örökítettek meg.⁷ Az elhunyt nő öltözete ujjas tunikából és a vállon átvetett s a kezeknél ráncokban leomló felső, durvább anyagú nehéz ruhából áll. Ruházatát két vállán nagy szárnyas, ú. n. norikumi—pannóniai fibulák tartják össze. A fibulák „szárnyas,” tütartó végei felfelé néznek, mert ez volt az általános viseleti módjuk. Nyakában sodrott torquest látunk, csuklóin két-két vízszintes vonalakkal gerezdereket osztott karperecet hord.⁸ Nyugodt tartású, kinyújtott ujjú balkezevel szemben jobbát szíve felé emelve, sodrott kendőt tart benne, mely hozzátartozott a keletpannóniai előkelő női viselethez.⁹

A mellkép után következő képmező nélkülözi a keretet. Bal oldalon a nagyolva kidolgozott lapos, négykerekű kocsit két ló húzza. A kocsin elől ül a hajtó, egyik kezét felemeli s valószínűleg ostort tartott benne. A lószerszámból csak a lovak nyakán venni észre a nyaklót. A kocsi hátsó része felett kis, durván bemélyített fülke látható egy, a frizurája után női alak durvakivitelű mellképes ábrázolásával. A kocsi előtt a jobb oldalon balra lépő hosszú ruhájú nő. Ez a szolgálóleány, aki ez alkalommal egyedül helyettesíti a szokásos áldozati jelenetet.¹⁰ Ezt a durva kidolgozást és felületes vésést szépítette egykor a sírkő színezése. Ugyanis a női alakot tartalmazó fülkében stukkó-nyomok maradtak meg, amelyek a festés alapjául szolgáltak. A pannóniai sírkövek és domborműves jelenetek kifestése általános volt már az I. században. Ezt a szokást hamar átvették a bennszülöttek, s ez annál inkább is érthető, mert a Duna mentén puha követ használtak faragásra. A homok-trachit-kövek durvaságát, felületük érdességét a stukkóalapozású festés enyhítette és a betűk mélyedésének sötétvörös színezése. — A feliratos

⁵ V. ö. M. Láng, Die pannonische Frauentracht. Öst. Jahreshefte 19—20, 1919, Beibl. 207 sk. Különösen 212, 238.

⁶ V. Geramb, Die norisch-pannonische Tracht, 189 ll. Alföldi, A pannóniai rómaiság kialakulása. Századok. 1936. 7 ll.

⁷ Hampel, Az eraviscus nép és emlékei. Bud. Rég. 4, 1892, 67 l.

⁸ Ez a vaskos, helyesebben nehézkes ékszerekből álló divat Aquincum és vidékére jellemző, bár láthatjuk Aicca Sárissápról származó sírkövén is, akinek neve mellett Asalia jelző szerepel (Schober, Die römische Grabsteine Noricum und Pannoniens, 71 l, 152 szám. 73 kép. Láng M., id. h. 246 l., 110 kép). Leggyakoribb azonban mégis csak Aquincum környékén (Láng, id. h., 108 kép; Bud. Rég. 5, 1897, 154 sk, 89—90 számok; Nagy L., Az Orsz. Magyar Régészeti Társulat Évkönyve 1, 1920-22, 45—46 l, 1—2 képek; Kuzsinszky, Öst. Jahreshefte 2, 1899, Beibl. 67). Szentendrei sírköveken is előfordul (Láng M., id. h. 239, 107 kép; Kuzsinszky, Bud. Rég. 7, 1900, 63 sk, 69, 71, 72 képek).

⁹ Ilyen kendőt tartanak kezükben a bennszülött asszonyok egy szomori síremléken. Hampel, Arch. Ért. R. F. 14, 1880, 311, XXXIX. tábla; u. az, Figurális domborművek a pannóniai síremlékeken. Arch. Ért. 30, 1910, 325 l., 19 kép; Láng M., id. h. 215 l., 96 kép; Schober, id. m., 310 l., 282 szám. Később látjuk Tertio Noibionis f. sírkövén. Egy Kr. u. III. századi sírkövön Nonius Januarius emlékéen is az áldozati jelenet nőalakja kendőt tart, kéztörlőt (?); lásd Nagy Lajos, Aquincumi vonatkozású kiadatlan feliratos kőemlékek Szentendréről. Arch. Ért. 50, 1940, 102 sk l., 59 kép.

¹⁰ Ugyanilyen módon látjuk a leegyszerűsített áldozati jelenetet egy alakkal kétfogatú kocsi előtt egy zsámbéki síremléken. Hampel, Bud. Rég. 4, 1892, 67 l.

részt, amely a középső képmezőhöz képest kissé be van mélyítve, s magassága 36 cm, keret nem fogja körül (1. kép; XV. tábla 1. kép.)

Felirata: *Verodubena / Cesonis f(ilia) an(norum) / XXX, t(itulum) p(osuit) Maius / Cuci (filius).*

A *Verodubena* név még nem fordult elő Pannoniában, de a sírkő többi neveivel együtt kelta nevet ismerünk fel benne. *Verodumna* ismeretes egy nagytétényi (*Campona*) sírkőről (C I L III 3410). A *-bena* végződésre lásd *Holder*, *Alt-celtischer Sprachschatz* I, 397 l. *Cesonis f.* is először fordul elő *Ceso* alakból (v. ö. *Holder*, III, 1208 l.). A *Maius* név gyakori, kelta használatára lásd *Holder*, II, 393 l. Úgy szerepel itt, mint egy másik szentendrei kövön a *Marceius*,¹¹ mely *Marcusból* lett képezve, vagy felhozhatunk több más olyan római hangzású nevet

is, amelyek ily helyi képzésűek. A pannoniai bennszülöttek általános névhasználata meglegedett egy nomennel, melyhez még az atya megnevezése járult. Latin cognomenből képezett új nevek, *Latinius*, *Quintius* stb. gyakoriak a gallok elnevezéseinél¹² s ezért lehetett ez a szokás éppoly elterjedt Pannoniában is a Duna folyása mentén, *Aquincum* körül.

Cuci mellől hiányzik a *f(ilius)* kitétele. Előfordul *Virunumban* (C I L III 11518 = 4396; *Thes. linguae lat. Suppl.*, *Nom. propr. lat.* 739). Egy dunapentelei sírkövön *Couci f.* szerepel.¹³ A vele rokon *Coccu* névre. v. ö. C I L III 10949 = 4264.¹⁴

A *tp = t(itulum) p(osuit)* rövidítés ilyen mondat szerkesztésben a név előtt gyakori a pannoniai bennszülöttek sírkövein. Feliratunk betűtípusa és szövegezése is a Kr. u. I. századra vall s ezzel összefügg a sírkő figurális ábrázolása is. A fülkében ábrázolt mellkép, alatta keskeny képmező keret nélkül a pannoniai korai kelta-illyr kövek és a legkorábban itt megfordult segédcsoportok elhunyt katonáinak sírkövein megfigyelhető sajátosságok.

2. *Crispus sírköve.* Az előbb tárgyalt sírkővel együtt ugyancsak a XVI. számú sírból került elő még három darab töredék, amelyek a ládasír oldalait képező nagyobb kőlapok által üresen hagyott sarkok kitöltésére szolgáltak. A három darab közül kettő biztosan összetartozik. A sírkő anyaga helyi mészkő, megdolgozását tekintve az előbbi műkőtől eltér s rendesebb kőfaragómunkának látszik. A két összetartozó töredék magassága 26 cm, szélessége 52 cm. Felsőrészén láthatjuk az áldozati asztalnak, típusnak a maradványát. Így a már ismert gyakori ábrázolások nyomán egy áldozati jelenetre kell kiegészítenünk: közbül az étellel, itallal megrakott háromláb, amely felé két oldalról áldozati serleget és kancsót tartó férfi és nő közelednek. Így látjuk ezt a 3. számú sír-

VERODVBENNA
CESONIS FAN
XXXIPMAIVS
CVCI

1 kép.

¹¹ *Kuzsinszky*, kiadatlan római köemlékek Szentendrén. *Arch. Ért.* 43, 1929, 44 sk. l.

¹² *Krüger*, *Röm.-germ. Korrespondenzblatt* 1908, 7 l. *Kuzsinszky*, id. h. 46 l.

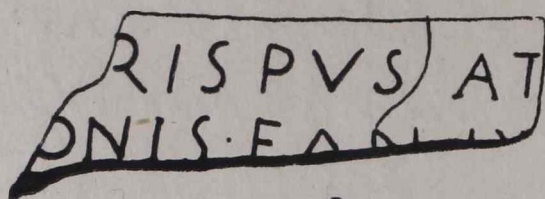
¹³ Jelentés a Nemz. Múzeum 1911. évi állapotáról. 157 l.; *Schober*, id. m. 119, 263 szám, 134 kép.

¹⁴ Ebben a feliratban a szereplő nevek közül az egyik *Teuriscu Tutiae f.* A kő Pannonia superiorból, Széplakról való.

kövünkénél. E töredékes jelenet alatt vékony lécpárkánnyal határolt keretben a felirat kétsoros töredékét olvashatjuk. A betűk mélyedését vörös színnel festették (2. kép).

Olvasása: *[C]rispus At/(t)onis f(i)lius an(norum) IX vagy LX /*

A harmadik darabon, mely a fenti két darabhoz is tartozhatik, de ugyanígy más sírkőből is származhatna, egy jobbra haladó kocsijelenet maradványa látható: megmaradt a lovak mellső része.

2 kép.

Crispus gyakori római cognomen, használatára v. ö. CIL III Suppl. p. 2387. Ismerünk azonban két esetet, mikor mellette az atya megnevezésekor tiszta kelta nevekkel találkozunk. (CIL III 4373 (Arrabona), 5789). *Atto* Holder szerint (I, 276 l.) részben kelta, részben germán név. Nagyon gyakori a kelta lakosságú Noricumban (v. ö. CIL III.

11534 = 6503. 11665. 11699 III, 4.).¹⁵

An(norum) mellett a számok IX vagy LX-ra egészítendő ki. Szerintem a LX biztosabbnak vehető. Sírkövünkön a betűtípus már eltér a korábbi sírkövek típusától, a névhasználat, a felirat szövegezése (nominativus, a *D(is) M(anibus)* kezdő formula hiánya a Kr. u. 100 körüli időre teszik állítása korát.

3. *Firmus és családja sírköve.* A XI. számú sírban másodlagos felhasználásban talált sírkő töredéke, mely helyi jobb mészkőből való és a sírkőnek a jobboldali részéből maradt fenn. Hiányzik így a baloldala, felső és alsó része. Csonka állapotában magassága 117 cm, legnagyobb szélessége 50 cm, vastagsága 18 cm (3. kép, XV. tábla, 2. kép).

A megmaradt rész csak annyit árul el, hogy a sírkő felső részén gazdag felépítésű csavarttörzsű oszlopok által szegélyezett aediculában három alaknak a mellképe szerepelt. Hogy e felett még valami lezárásnak is kell lenni, az természetes. Megmaradt ugyanis jobb oldalon egy férfialak töredékéből a balvállon lelógó köpeny darabja, mely a kőfaragó vonalas jelzése nyomán vastagabb posztó lehetett. Az alak jobbát mellére helyezi. A középső alaknak megmaradt felső öltözkékből csak kevés ráncot láthatunk. Hogy még legalább egy, a baloldalon ábrázolt alakot is felvegyünk, azt a következő képmező teszi szükségessé, ennek ugyanis ép fele maradt meg. Ezt a képmezőt egyszerű léckeret határolja; közepén egy nagy áldozati asztal, melynek a balfele hiányzik. Így a rajta elhelyezett áldozati tárgyakból jobb oldalon egy kétfülű kancsó, közbül pedig egy négy részre osztott kenyér maradt meg. E felé az asztal felé közeledik egy fiatal szolga, derekán átkötött és térdigérő tunikában, aki jobbával egy talpas serleget nyújt az asztal felé, baljában pedig egy tálcát s rajta további áldozati tárgyakat tart.¹⁶

¹⁵ *Atto*, *Attu* névre lásd még: *Kretschmer*, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, 356 l.; *Pauli*, *Die Veneter und ihre Schriftdenkmäler* = *Altital. Forschungen* III, 304 l. Az *Atta* névre, mely azonban különbözik az *Atto*-tól v. ö. *Gronovszky*, *Meghatározott nemzetiségű pannoniai személynevek. Nomina hominum Pannonica certis gentibus adsignata. Diss. Pann. Ser. I, fasc. 2, 1933, 5 l.*

¹⁶ A legszebb pannoniai áldozati jelenetet egy csákvári domborképes táblán látjuk. (Lásd: *Kuzsinszky*, *Római köemlékek Dunántúlról. Arch. Ért. 23, 1903, 229 old. 4 ábra*). — Ezen áldozati jelenet és a halottas lakoma ábrázolása közti összefüggésre rámutatott már *Oroszlán* (Mitológiai

A következő sírmező hasonlókép egyszerű keretezésű, megmaradt belőle egy jobbra haladó négykerekű kocsi a befogott két lóval. A kocsi lapos alsórésze díszített, s ennek tetején ül a kocsis, aki egyik kezében ostort tart, lábait egyszerűen a lovak közt lógatja le.¹⁷ A kocsi közepére állított támlásszékekben egy nőalak foglal helyet. Fejét lehajtva, bal kezére támasztja, jobbját térdein fekteti s így érzékelteti meghatódott szomorúságát. Hosszú ruházata a pannoniai bennszülött nők közismert viseletével egyezik meg;

és szimbólikus képtípusok a pannoniai síremlékeken, 8. köv. old.) és *Schober* (*Die römische Grabsteine* . . . 172—173, 203), akik Pannoniának Noricumnak Dalmáciával kapcsolatos részein a halotti lakoma leegyszerűsített, helyesebben azt pótló ábrázolását látják az áldozati jelenetben. A halotti lakoma Pannoniában előforduló kevés ábrázolása az Alduna-vidéki (Moesia) keleti típusokkal függ össze, s későbbi időkből valók, s kapcsolatuk van a dáciai példányokkal. — V. ö. *Láng M.*, Halotti lakomaábrázolások pannoniai és dáciai síremlékeken. Az Orsz. Magy. Régészeti Társulat Évkönyve II. 71 köv. old.-ain germániai kapcsolatot vesz észre a pannoniai példányokon, és egy aquincumi sírkövön. *Alföldi A.*, Pannonia rómaiságának kialakulása stb. (Századok 70, 1936, 47, 4 jz.)

¹⁷ Dunapenteléről (Intercisa) ismeretesek ilyen teljesen lapos felső részű kocsik, melyeken közbül egy támlás hátszéken egy vagy két alak ül (Budapest Régiségei IV (1892) 46 old.; *Hampel*, Arch. Ért. 26, 1906, 253 old. XII. tábla, 26, 27, 28 ábra; 257 old. XIV. tábla, 32. ábra.; *Láng M.*, Öst. Jahreshfte XIX—XX (1919) 243 mell. 109. ábra). Ugyanennek a kocsinak egy teljesen megegyező mása előjön egy szentendrei sírkövön is (Budapest Régiségei VII [1900] 64 old.), illet látunk egy Au am Leithaberg-i kövön (*Schober*, Öst. Jahreshfte XVII [1914] Beibl. 241 old. 204 ábra). — Ezeket a kocsijeleneteket általánosan a mindennapi életből kiragadott jelenet ábrázolásának tekintik (*Hampel*, *Oroszlán*, *Schober*), míg Br. *Schröder* (Bonn. Jahrb. 1902, 68 f.) igyekezett a lelkeknek a túlvilágra való utazásával kapcsolatba hozni. Valóban feltűnhetik, hogy kocsijelenetek között különbség van. A szentendrei ábrázolás a széken ülő szomorkodó asszony alakjával másképp néz ki, mint a vágatva haladó kocsi, melyeket lovasok kísérnek. *Schober* (id. m. 202 old.) idéz is egy belgrádi sírkövet Rostoffzev után (Röm. Mitt. 1911. 169. old. 1. ábra), mely kapcsolatba hozható az elhunyt speculator foglalkozásával. A kocsijelenetes pannoniai emlékek főleg az eraviscusok és azalusok által lakott területeken fordulnak elő legnagyobb számban, ott, ahol ép sírköveink állítása korában a gazdag bennszülötteknek kocsival együtt való eltemetése is divatos volt (Környe, Somodor, Zsámbék, Sár-Szent-Miklós, Nagy-Look, Tétény, Dunapentele stb.). Én a kocsijelenetes ábrázolásoknak a szentendreivel hasonló felfogásban való megörökítését a sepulchrális eszmekörrel hozom összefüggésbe, temetési menet, vagy széken ülő halott utolsó útja az eltemetés helyére vagy a túlvilágon. — Megemlítendőnek tartom, hogy Zsámbékon (Arch. Ért. 24, 1914, 150 old.) egy kétkerekű s háromfogatú kocsit találtak a sírban. Nem messze pedig a kocsi temetkezési helyétől későrómai sírok jöttek elő, melyek korábbi sírkövekből összerakott ládasírok voltak s az egyik sírkövön, mely egykor egy siraediculához tartozott, kocsifogatos jelenet is ábrázolva volt (lásd képét az Orsz. Magy. Régészeti Társulat II. 65. old. 6. ábra). Ezeknek a később felhasznált, bennszülötteket ábrázoló sírköveknek egykor a kocsitemetkezés felett kellett állaniok, s később az aedícula összedőlése után használták fel újabbkori sírok építéséhez. Ez a temetési ritus sokáig élt. A Magyar Nemzeti Múzeumba került emlékek, kocsitemetkezések korára v. ö. *Paulovics*, Vezető a Régészeti Gyűjteményben 1938. 59 kk. 64 k. Ez a temetési forma Nyugaton is elterjedt volt, s onnan Galliából jött a Dunamellékére. Legszebb példája Nyugaton a frenzi kocsitemetkezés (*Lehner*, Bonner Jb. 128, 1923, 54.), melynek áttörtművű kocsidiszeit nagyszámban találták meg Pannoniában is. Ezen kocsidiszekre v. ö. még *Alföldi*, Arch. Ért. 48, 1935, 190 kk.; u. az, Chars funéraires bacchiques dans les provinces occidentales de l'empire romain. L'antiquité Classique, 8, 1939, 347 kk. — Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum 1911. évi állapotáról. 157 old.; *Schober*, id. m. 119—120 old. 263 sz. 134 ábra. *Sellye Ibolya*, A pannoniai áttört fémmunkák áttekintése I. Arch. Ért. III. F. 1940 236 ll. *Alföldi—Radnóti*: Zügelringe und Zierbeschläge von römischen Jochen und Kummeten aus Pannonien. Serta Hoffilleriana, 1940, 309 és köv. lapok.

egy finomabb szövetű alsóruhából áll, mely a bokáig ér s e felett egy durvább, vastagabb posztóból készült, valamivel rövidebb felsőruha szerepel. Ennek a képmezőnek hiányzó baloldalán a kocsi után nyugodt lépésben menő lovasalakot kell elképzelnünk, amint azt legjobban egy hasonló felépítésű dunapentelei sírkövön, Demiuncus Cuoci f. és hozzátartozói sírkövén is láthatni.

A budapestkörnyéki eraviszкусok halotti kultuszára világítanak rá ezek a sírkövek. Ezeken ugyanis az áldozati jelenet mellett egy külön keskeny képmezőben kocsifogatot látunk. A kocsin kényelmes székben maga az elhunyt ül, rendesen pannoniai jellegű ruhákba burkolva. Ezen ábrázolások a Közép-Duna mentén mindenütt előfordulnak a már említett eraviszкусok, valamint az azalusok települési helyein. Az elhunytakat, az előkelőbb bennszülötteket gyakran díszes, külön e célra készített két, illetőleg négykerekű kocsikban temették el díszesen felszerszámozott lovakkal és gazdag mellékletekkel (áldozati háromláb, szék, serpenyők, díszes bronzkancsók stb.) egyetemben. Aquincum területén ilyen sírokra még nem akadtak. Hogy a temetkezés ezen divatja azonban itt is elterjedt volt, azt a dák származású *Scorilo*, *Ressatus* libertusának síremléke is bizonyítja, amelyen, valamint több szentendrei és dunapentelei kőemléken ilyen kocsitemetkezés jeleneteivel találkoztunk. A temetkezés ezen szokására és őseredetére valamint továbbélésére nézve v. ö. *Klauser*, „Die Cathedra im Totenkult der heidnischen und christlichen Antike“, 1927.

E S · FLAO · F
ET · FIRMVS
A V
3. kép

A következő feliratos mezőből kevés maradt. Ezt a mezőt egykor kettős léckeret határolta, s ezen kívül a két függőleges oldalán keskeny sáv szerepelt, melyet indadíszítés töltött ki. A felirat megmaradt része a következő:

A felirat elejének kiegészítése következőképpen lehetséges:

(.....)pes Flao(nis)
f(ilius) (an. ...) et Firmus
(.....) f(ilius) a(nnorum) V.

Mivel a feliratos mezőnek a közepe az első sor *E* betűjénél van, s ettől balra hét betűt vehetünk fel általában, így az első sor *pes* végződése egy kilenc betűs személynév vége. *Flao* vagy *Flao(nis)*f. név nem ismeretes a pannoniai kelta nevek között. A következő sor elejére az elhunyt éveinek száma jön, majd a másik elhunytnek *Firmus*nak a neve. A harmadik sor elején ki volt téve *Firmus* apjának neve genitivusban s mellette az *f*, a filius rövidítése, s utána jött az elhunyt gyermek éveinek száma *a(nnorum)* V. Ezután még több sor következhetett. Kövünk így, töredékes állapotában csak annyit árul el, hogy a szentendrei korai II. század eleji barbár sírkövek gondosabban, már tapasztaltabb római kőfaragók kezéből kikerült példányai közé tartozhatott. Ennek a kőfaragónak a műhelyéből maradt ránk egy teljesebb, a mienkkel felépítés, díszítés és technikai kivitelben megegyező másik példány *Ava Magimari* f. és családjának sírköve, mely ma az Aquincumi Múzeumban van.¹⁸ (XV. tábla, 3. kép.)

¹⁸ C I L. III. 3644 = 10.576; Arch. Közl. 4 (1864) 51. *Kuzsinszky*, Újabb kőemlékek az Aquincumi Múzeumban. Budapest Régiségei 7 (1900) 64. Az *Ava* név *ANA* is lehet.

Ezeknek a már fejlettebb technikával rendelkező kőfaragóknak nem kellett éppen a szomszédos Aquincumból feljönni *Ulcisia Castra*-ba. A szentendrei helyi anyagú, s kelta lakosság számára készült sírkövek közt megvan a mi kövünk típusához s fejlettebb technikájához a fokozatos átmenet, mely lépést tartott a vidék sírkőművészetének fejlődésével. Az is nyomon követhető, mint alakul át ez a típus majd a III. század folyamán tiszta római jellegű sírkövekké. A szentendrei sírkövek fejlődésének menete azonos a közeli főváros, Aquincum kőfaragó iparának fejlődésével és szorosan ahhoz ragaszkodik. Hogy ez a viszony megvan más helyekkel kapcsolatban is, azt az intercisai sírkövek is mutatják. A mi sírkövünkkel felépítés, díszítés tekintetében azonos a már említett *Demiuncus Cuoci* f. sírköve Dunapenteletről.¹⁹ Ez az aquincumi műhelyektől való függés a Közép-Duna folyásánál igen erős, egész sor egykori bennszülött sírkövön végig kísérhető, amelyeknek nem egyike valószínűleg aquincumi helyi műhelyekből került a vidékre.

4. *Tertio sírköve.* A XVIII. számú sírban másodlagos felhasználásban találtuk. Környéki mészkőből faragták; magassága 250 cm, szélessége 89 cm, vastagsága 22 és 25 cm közt váltakozik. (XVI. tábla, 3. kép.) A sírkő felső lezárását háromszögalakú orom alkotja, mely kétoldalt sarok-akroterionokkal díszített. A léctagokkal keretezett oromban fekvő levelek sorát látjuk, amelyek az egész mezőt kitöltik. Az akroterionokban félpalmetta díszítés, a harmadik alsó szárnál elálló levélszerű térkitöltéssel. A jobboldali akroterion sérült. A következő mezőt, amelynek magassága 78 cm, két oszlop keretezi. A képmező homorúan bemélyedő, s két álló alakot foglal magában. Balra egy nőalak a közismert bennszülött viseletben; az arca és jobb válla erősen sérült. Magas frizurát visel, amelyről fátyol lóg le, vállain a ruháját két nagy noricum-pannoniai fibula tartja össze. Két vastag szövethől készült ruha van rajta, melyek közül az alsó hosszabb, vállain kétoldalt lelógó köpeny. Jobb kezében kis orsót tart, csuklóin vastag karperecek nyomai látszanak. Balkezének mutatóujját kinyújtja, s ebben a kezében is tartott valamit, valószínűleg kis kendőt, mint azt Verodubena sírkövén láthattuk. Férfi a nő baloldalán foglal helyet, bal lábára nehezedő helyzetben, így jobb lába gyengén meg van hajtva. Feje erősen sérült, de megállapítható, hogy szakállat hordott. Rövid, térdig érő, derékban átkötött tunikát viselt. Jobb vállán kerek fibula tartja össze rövid felső köpenyének két végét, ezenfelül a balvállán egy vastagszövetű rövid köpenyféle lóg le. Jobb kezét a mellére helyezi, s a szíve felé mutat, míg bal kezében irattekercset (?) tart. A következő beiktatott kis képmező keret nélküli, s magassága 17 cm. Baloldalon egy jobbra lépő lovasalak, majd egy áldozati jelenet jön: háromláb áldozati tárgyakkal, amelynek bal oldalán egy szolgáló leány tállal, jobb oldalon egy szolga, kezében pohárral látható. A feliratos mezőt hármasszögletes keret határolja, magassága 54.5 cm, szélessége 52 cm. Felső részében egy vízszintes vonal felett jobbra haladó, két lótól húzott négykerekű lapos kocsis, rajta széken egy női alak ül. A kocsis alakja letörött, de a körvonalai kivehetők. A feliratos mezőt kétoldalt borostyáninda-díszítés vette körül. A feliratos mezőbe iktatott kocsijelenetek előfordulnak más pannoniai sírköveken is.²⁰ Jelen esetben azonban

¹⁹ Schober, id. m. Abb. 134.

²⁰ Ilyen pl. *Basta Arionis* dunapentelei síremléke (Arch. Ért. 30, 1910, 535 l., 32 kép); *M. Ulp. Provincialis* Tabajdon talált sírköve (CIL III 10.342 = 3375; Hampel, A Nemzeti Múzeum legrégebbi sírtáblái. 40 l., 31 szám, XI tábla).

a feliratos mező ábrázolása és a kis képmező ábrázolása összetartozik. A kis beiktatott képmezőnek épp a közepén foglal helyet az áldozati jelenet a háromlábbal. Az ettől balra ábrázolt lovas a kocsijelenethez tartozik, s rendszeren az előtt is halad. Ezt bizonyítja az is, hogy az áldozati jelenet jobb oldalán, a bal oldalon lévő lovasnak megfelelő helyet a feliratos mezőt keretező borostyáninda ide behajló 13 cm hosszú része tölti ki.²¹ A feliratos mező kőanyaga hibás volt, s ezt a betűk vésésénél tekintetbe kellett venni. Ezért van az egyes szavak betűi között néha nagyobb távolság (4. kép).

TE RTIO
NOIBIONIS
FANXL
SATIMARA
ATRE SI
MAR CARO
ESBIVIVA F C

4 kép.

Felirata : *Tertio / Noibionis / f(i)lius ann(or)um) XL / Satimara / Atresi [f(i)lia]] / mar(ito) caro et s(i)bi viva f(aciendum) c(uravit).*

Az első sor *Tertio*-ját kétféleképpen értelmezhetjük. Lehet ez a név nominativusban is. Ez megfelelne a sírkő korai voltának, mert hiányzik előtte a *D(is) M(anibus)* bekezdés, mely után dativusban szokott következni az elhunyt neve. Viszont előfordul elég korán, hogy a *DM* formula mellett is nominativust találunk még. *Tertio* név dativusban *Tertioni Mannonis f.* előfordul Virunumban (CIL III. 4908a), ismeretes Ancyrából is (CIL III. 266). Ha dativus esetet tételezünk fel, akkor az elhunyt neve a gyakori *Tertius* volt (v. ö. CIL III. p. 2414. 2636). A kelta nevek használata a Kr. u. I. évszázad végére tennék a készítés korát. Az elhunytaknak teljes alakban való ábrázolása gyakori a bennszülöttek sírkövein már az I. században is, különösen a tartomány északnyugati részén.²² Az oszlopokkal szegélyezett fülke, a borostyáninda és áldozati jelenet, valamint a palmetta díszes akroterionok használata azonban már azt a római ízlést árulják el, melynek sajátos jegyei vidékünkön az I. és II. század fordulóján honosodnak meg. Így sírkövünk is legfeljebb csak a II. század első felében készülhetett, de az elhunytaknak ily alakban való ábrázolása miatt Kelet-Pannoniában a legkorábbi ilyen sírkövek közé számítható.²³

5. *Ursus* sírköve. A XVIII. számú sírban másodlagos felhasználásban talált sírkő töredéke. Magassága 97 cm, szélessége 90 cm, legnagyobb vastagsága 23 cm. A sírkőnek csak a feliratos mezője maradt meg épen. A felette levő részre a megmaradt kevés nyom nem ad felvilágosítást.

Felirata (XVI. tábla, 2. kép) : *Urso marito pi / entissimo et Ter / tio nepoti eius / Tacattu uxor / vivae sibi et e / is faciendum / curavit.*

Ursus gyakori név. V. ö. CIL III p. 2419, 2637. Kelta nevekkel kapcsolatban előjön többször pl. CIL III 4785 és 14368²². Nem hiányzik azonban az illyr és thrák neveket tartalmazó feliratokról sem, így nem határozható meg pontosan, hogy melyik nyelvből való fordítás (*Gronovszky*, id. m. 43 l., 80. szám). *Tertius*ra lásd a 4. számú

²¹ Ismeretes olyan síremlék is, amelyen az áldozati asztal mellett lovát vezető lovász látható. Arch. Ért. 26, 1906, 263 l.; 30, 1910, 339 l., 36 kép; *Schober*, id. m. 112 l., 246 szám, 127 kép. — Áldozati oltár felé közeledő és vágató lovas látható még a következő síremlékeken: *Mahler*, Arch. Ért. 26, 1906, 158 l.; 27, 1907, 145 l.; 28, 1908, 347 l.

²² V. ö. *Schober*, Öst. Jahreshefte 17, 1914, Beibl. 233 sk. l.; u. az, Grabsteine ... 67, 175, 208, 222 ll.

²³ V. ö. Arch. Ért. 27, 1907, 319 l., 32 és 34 képek; 30, 1910, 329 l., 23 kép.

sírkövünknel elmondottakat. A sírkövet állíttató feleségnek neve Tacattu. Előttém ismeretlen, de valószínűleg a *Ta* és *Cattu* összetétele lesz. Ezekre v. ö. Holder, II 1688 l. és I 847 l. *Cattu* név előjön egy St. Veit-i feliratban (CIL III 504²), s kelta eredetét valószínűnek tartja Schultze²⁴ és Krahe²⁵ is. Gyakori kelta használatára, amit más kelta nevekkal való kapcsolata tesz indokolttá lásd Holder, id. m. II 1800 l., Gronovszky, id. m. 22, 44, 60, 63, 66, 80.

Az elhunyt atyjának neve Noibio(n). Ez a név ilyen alakban most fordul elő először. De ismeretes volt már *Noeibio(on)* Virunumból (CIL III 11558, Holder, id. m. II, 755 l.), *Noiibio* Flavia Solvából (CIL III 11733; Holder, II, 756 l.) és *Noebia* Virunumból (CIL III 4990a; Holder, II, 755 l.). Így a mi nevünk is eredeti kelta név.

A sírkövet az elhunyt felesége *Satimara* állíttatta. Neve teljesen új. Végződésére v. ö. a Retdimara nevet ugyanezen temetőből.²⁶ A feleség apjának neve *Atresus*. Gyakoribb kelta név; *Atressus* és *Atressa* alakban Pannonia inferiorban Aquincum környékén előfordul kétszer is (CIL III 10362 = 3380 (Törökbálint) és 10354 = 3373 (Tabajd), míg a 3687 sz. lelhelye ismeretlen). Noricumból is ismeretes (CIL III 5275 (Celeia), 5498 (Pischelsdorf), v. ö. Holder, II, 271 l.; Gronovszky, 57.

Sírkövünk feliratának szövegezése, a *D(is) M(anibus)* formula hiánya, a felirat betűtípusa, szövegezése, az elhunytak egy névből álló barbár nevei, s ezeknek dativusba tévése a felirat korát a II. század első felébe helyezik. Azonban nincsen kizárva annak a lehetősége, hogy a *D(is) M(anibus)* a felirat sérült állapotú keretének felső részén elő is fordulhatott.

6. *Sep. Solia sírköve.* (XVII. tábla, 1. kép.) Ezen emlékünknél az előbbi sírkövektől eltérőleg a Római temető-utca 13. számú ház udvarán került elő egy későrómai sírból, ahol másodlagosan volt felhasználva. A sír oldalai peremes téglákból állottak, kövünk feliratával lefelé a fedelet képezte, de megállapítható volt, hogy már a sírbahelyezéskor kettétörött. Magassága 242 cm, szélessége 78 cm, anyaga helyi mészkő. Felsőrésze egyenes lezárású. A háromszögű lezárásnak közepén négyszirmú rozettát kapunk, két oldalt a sarkokat egy körívvel határolt háromágú palmettából képezett dísz tölti ki. A sírkő ezen felső részét a sírkő egész szélességében végighaladó sáv választja el a középrésztől, amelyet két oldalt egy-egy négyszögű félpillér határol. A pillérek lábai egy négyszögű plinthus, s az erre jövő kerek tagból állanak, fejei pedig egymás felett háromágú levéldísz mutatnak. A középrészt egy koszorú tölti ki, amely azonban elüt a pannoniai sírkövek szokott koszorú-típusaitól.²⁷ A koszorú egymásután sorakozó hármasával álló levelekből áll, közepén fent és lent egy szalag köti át, s a koszorú közepe teljesen ki van töltve akanthusz-levelekből álló rozettával. Ezután jön a feliratos mező,

²⁴ Schultze, Zur Geschichte lateinischer Eigennamen. 39 l., 7 jegyzet.

²⁵ Krahe, Lexikon altillyrischer Personennamen (Indogermanische Bibliothek 9 sz.) 29 l.

²⁶ Nagy L., Asztrális szimbólumok... Pannonia Könyvtár 6, 1935, 4 l. Legújabbban a regölyi diplomán találkozunk *Reidomarus Siuppi f. Eraviscus* névvel. Alföldi prof. közlése, aki Csalog Józseffel publikálja az Arch. Ért. 1943. évi kötetében ezt az új elbocsájtó okmányt.

²⁷ Más pannoniai sírköveken a koszorúnál fent tojásalakú clipeust, lent rendes kétágú kötést látunk, melyből a szalag végei szétágaznak. V. ö. Schober, id. m. 46, 48, 51, 53, 58 képek. A 126. számú intercisai sírkő és a vele rokon aquincumi koszorúkat ábrázoló sírkövek korára v. ö. Nagy L., Arch. Ért. 40, 1923—26, 40 sk. l.

amelyet egyszerű bemélyedő kettősvonalú keret határol. A felíratos mező magassága 75 cm, szélessége 62 cm.

A felirat szövege (5. kép): *D(is) M(anibus) / Sep(timia) / Solia an(norum) LX / Sep(timius) Sene / cio lib(e)r(tus) pa(tronae) / su(ae) ben(e)(merenti) pos(uit).*

D M
S E P.
SOL IA·NLX
S E P·SENE
CIO·LIBR·PA
SV·BE·POS

5 kép

A felirat mezőjében a betűket kifestették.

A harmadik sor *SO*, valamint a negyedik és ötödik sor első betűinél megmaradt a vörös festés nyoma, amely alatt vékony stukkó réteg volt. A harmadik sor *Solia* nevénél az *L* és *I* betűk közt azért van oly nagy távolság, mert ott a kőnek hibája volt, amit mészhabarccsal töltöttek ki.

Solia gyakori név, előfordul a keltáknál is. Így egy eggersdorfi sírkövön *Solia Loturi f.* olvasható (CIL III 5487: v. ö. Holder, II 1602 l., Krahe, Lexicon altillyrischer Personennamen, 106 l.). *Senecio* név gyakori a pannoniai feliratokon. V. ö. CIL III p. 2411. Holder szerint mint cognomen

talán kelta is (II, 1473 l.). A sírkövet *Sep. Senecio libertus* hálából emelte női patrónusának, akitől a nomenét is kapta.

A jelen alkalommal ismertetett felíratos köveink több értékes adatot nyújtottak Szentendre eraviszkus — római korának megismeréséhez, de sok kérdés vár még megoldásra.

A római kori eraviszkus telep helyét még pontosan nem ismerjük. Feltételezhető, hogy a szentendrei Főtér és az innen a Dunáig terjedő részen terült el. A Duna mentén a parti vágásban találtam olyan vermet, amellyel egyezőket Tabánban ástam fel, s onnan egy szürke színű besimított díszű nagy urna maradványát emeltem ki. Ugyancsak a Duna partján Nagy Miklós folyamőr százados már évekkel ezelőtt egy olyan fibulát talált, amelynek formája megelőzi a noricum-pannoniai név alatt ismeretes csoportot. Szorványos lelet egy késő La Tène-ízlésű kard áttört díszű hüvelyével együtt, melyet Péchy Henrik őrzött gyűjteményében. Ez utóbbival bővebben fog foglalkozni Tompa Ferenc *Budapest története* c. mű I. kötetében (sajtó alatt). Nem ismerjük az eraviszkus temető helyét sem. Korai sírköveink égetett temetkezésből származó sírok felett állottak egykoron. Eredeti helyén, esetleg egy égetett sír mellett ledőlve eddig eraviszkus sírkövet nem találtunk.

A megerősített oppidumnak legmegfelelőbb hely, hasonlóképp a Szent Gellért-hegyhez, az a domb volna, ahol a korai középkorban a római katolikus templomot építették fel. Innen uralhatták a közel folyó Duna környékét. Dr. Nagy Tibor 1940. őszén a templom melletti szabad téren egy-két próbaárkot húzott, de mint értesített, eddig nem találta meg a késő La Tène kultúra nyomait. A másik kiemelkedő hely, mely településre alkalmas volt, a római tábor területe, mert a Duna felőli keleti oldala meredek várszerű, természetes alakulatú. Ezek a most említett helyek csak a megerősített oppidum tekintetében jönnek számba, ahová ellenséges betörés, elemi csapások idején (árvíz, erős tél stb.) a lakosság visszahúzódhatott; egyébként a Duna partján tapaszthatta ki vályogházait a katolikus templom alatt és közelében. Itt kapott jó agyagot az edény-

égetéshez, a Duna pedig hallal táplálta. Szemben, a Szentendrei-sziget könnyen megközelíthető, s állandóan lakott terület az őskorban.; virágkora a bronz- és vaskor. Szentendrével szemben a szigeten eddig még nem találtunk késő La Tène-kori emléket, ami azonban nem zárja ki, hogy ilyenek még nagyobb számmal is előkerülhetnek. Különösen vadban való bősége csábíthatta oda az eraviszкусokat könnyen elérhető zsákmányra. Erre a vadbőségre utal a bronzkori és vaskori telepek nagyszámú és változatos állati csontanyaga.

Az illyr-kelta település topografiája még nyílt kérdés. Nevére (Ulcisia castra az ulk-tőből képezve),²⁸ népi összetételére, a lakosság neveire, vallására, temetkezési szokásaira, ruhaviseletére már kitértünk többször a szentendrei felíratok ismertetése során, így a jelen alkalommal is. Kulturájának fokára, s annak a gellérthegyi és más pannoniai telepekhez való viszonyára, függésére csak a sírkövek adnak útbaigazítást az említett egy-két szorványosan talált bronztárgytól eltekintve.

A sírkövek a kőfaragómesterség megítéléséhez nyújtanak hézagpótló felvilágosításokat, s jobban mutatnak reá stílusuk középdunamenti sajátosságaira, mint az óbudai, vagy a dunapentelei és más lelhelyek emlékei. A római foglалás korától a Kr. u. II. század közepéig vezetnek bennünket leleteink, s mutatják a stílus fejlődését, vagy a változásokat. Már megfigyelhető volt Nyugaton, így Galliában is, hogy a késő La Tène-stílus csak a belföldön jelentkezik a maga természetes megnyilatkozásában; így a katonai táborok mellett, vagy az új alapítású telepeken, városokban nem található fel.²⁹

Jelen alkalommal be kell mutatnom azt a szentendrei kerek szobrot is, mely az eraviszкусok területén eddig az egyedüli önálló szobrászati emlék (XVII. t., 2., 3. kép), s jelenleg a szentendrei városház előcsarnokában látható. Még évtizedekkel ezelőtt Moeller István mentette meg a Kossuth Lajos-utca egyik házából, ahol az utca felől kocsivetőkőnek használták. Ülő helyzetben lévő, stilizált állatot ábrázol; helyi trachitkőből kifaragva. Előnézetét olyan lapos síkban faragták ki, nemkülönben két oldalát is, minő stílus nyomai az ulcisiai sírköveken is fellelhetők. Valószínűleg egy bennszülött szentélyből származik, amelyben mint díszítés vagy kultusztárgy szerepelt úgy akárcsak a Nyugatról ismeretes kelta szentélyekben, amelyeknek emlékei újabban mind gyakrabban kerülnek elő, s ott névvel is ellátható.

A szentendrei eraviszкус sírkövek díszítése kezdetben vallásos szimbolumnak, az asztrális jelvények³⁰ bekarcolásából vagy a fafaragás vésettdíszű stílusának puha kőben való utánzásából állott. Ez arra utal, hogy a római foglалás előtt szobrászati tevékenységük csak a faanyagban érvényesült, s különben is ez a vésett technika bronzművességükre is jellemző s Nyugaton is fellelhető késő La Tène ízlésre utal. Csak az I. század elején új hatásképen veszik át a kemény kő használatát, de ekkor is még sokáig, több mint egy évszázadig ragaszkodnak a puha, könnyen véshető kőanyaghoz, nálunk a trachit-andezithez, másutt a puha homokkőhöz. A korai sírköveken egyenes vonalban tartott külső felületet kapunk; az előoldalon nem törekszenek a háttér kimélyítése által a harmadik dimenzió kiéreztetésére.

²⁸ Krahe, Die alten balkanillyrischen geographischen Namen. (Indogerm. Bibl. 7) 1925, 101, 111 l.; Nagy L., Arch. Ért. 44, 1930, 243 l.

²⁹ Schober, Zur Entstehung der provinzialrömischen Kunst. Öst. Jahreshefte. 26, 1930, 14 ll.

³⁰ V. ö. Pannonia Könyvtár 6, 1935.

Így a legkorábbi sírköveken az elhunytak ábrázolását, a fejet, ruhát, kezeket vonalasan adták vissza. Ellapított képsík, rossz rajz, anatómiai hiányok mutatják a kezdeti kiindulást. Legszebb példái az Aquincumi Múzeumba került azok a sírkövek melyeken a felirat hiányzik. Ezeket ismertette már Kuzsinszky Bálint.³¹ Két ilyen síremléket mutatunk be. (XVI. tábla, 1, XVIII. tábla, 2. kép.)

A római hódítás ismerteti meg a bennszülöttekkel a kemény kőanyagot, a békásmegyeri és budakalászi mészkövek használatát, mely nehezebb feladatok elé állította a kőfaragókat, s hódító csoportokkal vagy nyomukban jövő katonai vagy római nemzetiségű polgári kőfaragók különben is a központi helyeken, a táborok közelségében kihálásra kényszerítik a bennszülött lapicidákat, vagy legalább is gyors alkalmazkodásra. Szentendréen is a II. század közepéig már változott viszonyok és újabb díszítő elemek átvételével él tovább a helyi műhelygyakorlat. Már a jelen alkalommal ismertetett sírkövek egyikén-másikán is ott a sírkő szokásos mezőkre való felosztása; oromzat, akroterion, keretező oszlopok, növénydíszítés, palmetták jelentkeznek. Keskeny képmezőben az áldozati jelenet a tripussal római minta átvétele, a kocsitemetkezés visszaadása azonban még kelta fogalmazás, de már római köntösben. A II. század elején az alakok ábrázolása veszít síkszerűségéből, lassan teltebbek a formák, s a harmadik dimenzió éreztetése megoldódott. *Tertio Noibionis filius* sírkövén egész alakos ábrázolást kapunk; az elhunyt házaspár bár még bennszülött viseletben jelenik meg, de a beállítás római és elűt pl. a nyugat-pannoniai bennszülött sírkövek egész alakos ábrázolásaitól, azoknak lapos síkban való tartásától.³²

Ami a II. század közepétől kezdve az eraviszkus vagy azalus jellegre utal a sírköveken, az csak az elhunytak illyr-kelta neve és a nők konzervatív ruha- és ékszer-viselete. A romanizálódás erős ütemben oly gyors léptekkel haladt előre, hogy mire a helyi, talán új jellegzetes formákat, s stílust kitermelő kőfaragóipar készsége számottevő fokra emelkedhetett volna, — a vezetést átvették a rómaiak, vagy a bennszülöttek olvadtak fel a római birodalmi művészet uniformizáló törekvéseiben.

Az eraviszkus kőfaragómesterség egy természetesen zárt jelleget mutat fel a Duna középfolyásánál. *Sisiu* sírkövén³³ az asztrális díszítések sajátos formái és elrendezése teljesen azonos a Csobánkán talált *Nemoratta* síremlék díszével. ³⁴ *Ava Magimari* f. sírkövénnek beosztása, díszei, jelenetei (v. ö. XV. tábla, 3. képünket) egy dunapentelei sírkövön is pontosan megtalálhatók.³⁵ Ezeket az egyezéseket még folytathatnánk több egymástól távolabb eső lelhely emlékanyagának bemutatásával.

Amennyire most látjuk, a római civilizáció nagy hatással volt a helyi iparosok összefogására és csak ezzel magyarázható, hogy mesterség, szakmaszerint csoportosultak ők is. Dunabogdányban került elő egy feliratos kőemlék, melyen az eraviszkus kőművesek

³¹ Kuzsinszky Bálint, Bud. Rég. 5, 1897, 155 l.

³² Schober, Grabsteine c. művében több példát találunk.

³³ Nagy L., Asztrális szimbolumok. 5 sk. l. 5 kép.

³⁴ C I L III 10.571; Hampel, Ókori világ Magyarhonban. Jelentés . . . 1905. évi állapotáról. 222—223; Hampel, A Nemzeti Múzeum legrégibb pannoniai sírtáblái 1906, 43; Hampel, Arch. Ért. 27, 1907, 297; Schober, id. m. 46, 40 kép.

³⁵ Demiuncus Cuoci f. sírköve a Nemz. Múzeumban.

magisteréről történik említés.³⁶ Az ilyen egyesülés jellegű összműködés mintalapokat patronokat adott tovább a távolabblakó kőfaragóknak is, s így a helyi kőfaragóiskolák műhelyek mellett nagy szerepük volt egy-egy közös stílus, egyazon technikai készséget mutató zártabb csoport kialakításában. Nem hallgathatjuk el azonban azt sem, hogy egy-egy műhely tevékenysége nemcsak egy telepre szorítkozott, szállítottak vidékre is, sőt néha nagyon is messze. Éppen Szentendréről ismerjük példáját annak, hogy az *aquincumi collegium fabrum et centonariorum* a szentendrei tűzoltó különítményében szolgáló és ott meghalt tagjainak sírjaira a Kr. u. II. század első felében egy aquincumi gyárból szállíttatott sírköveket.³⁷

Budapest, 1941. május havában.

NAGY LAJOS.

UNPUBLIZIERTE ERAWISKISCHE GRABDENKMÄLER DER RÖMERZEIT AUS SZENTENDRE-ULCISIA CASTRA.

(Beiträge zur Plastik der Erawisker).

Es sind in diesem Aufsatz folgende Denkmäler besprochen worden:

1. Grabdenkmal der Verodubena **Taf. XV, 1.** und S. 87. **Abb. 1.**
2. Grabstein des Crispus, S. 90. **Abb. 2.**
3. Grabmal des Firmus und seiner Familie, **Taf. XV, 2.** und S. 92. **Abb. 3.** Eine Analogie für den plastischen Schmuck bietet der Stein CIL III 10576, **Taf. XV, 3.**
4. Grabstein des Tertio, **Taf. XVI, 3.** und S. 94. **Abb. 4.**
5. Grabstein des Ursus, **Taf. XVI, 2.**
6. Grabstein der Solia, **Taf. XVII, 1.** und S. 96. **Abb. 5.**
7. Statue eines stilisierten Tieres **Taf. XVII, 2.** und 3.

Es werden noch frühe erawiskische Grabsteine erörtert, so **Taf. XVI, 1.** und **Taf. XVIII, 2.,** ferner ein verwandtes Stück aus **Ulcisia Castra Taf. XVIII, 1.**

LUDWIG NAGY.

³⁶ CIL III 13.389.

³⁷ V. ö. Nagy L., Arch. Ért. 50, 1939, 86 sk. ll. 52, 53 képek. Egy új sírkő a Tellér-villából még nincsen ismertetve. — Ilyen esetet ismerünk már Dunapenteléről, mikor az *aquincumi collegium cultorum* M. Herennius Pudens sírjára küld sírkövet. V. ö. Nagy L., Arch. Ért. 40, 1923—1926, 114 sk. ll.